

— Սեպտեմբերի 30-ին վախճանուեց Ռուսաստանի պրոգրեսիւ բոլոր ոյժերից պաշտուած Սերգէյ Նիկոլաեւիչ Տրուբեցկոյ՝ նշանաւոր գիտնականը, ազնիւ և քաջարի քաղաքացի։ Դա համալսարանների ձեռք բերած ինքնավարութեան առաջին խոշոր զոհն էր։ Ռուսաստանի ամենահին և ամենապատկառելի համալսարանի առաջին ընտրած ընկտորն էր նա և իրան յանձնուած կրթական մեծ հաստատութեան ազատութիւնը պաշտպանելու համար էր գնացել Պետերբուրգ։ Մահը յանկարծակի էր։ Դի քանի ըրպէ մահից առաջ նա իր տաք և խելացի ատենաբանութեամբ պաշտպանում էր լուսաւորութեան մինիստրի առաջ ազատ կարգերի անհրաժեշտութիւնը՝ վերանորոգելու բուսման տենչով բռնուած Նոր-Ռուսաստանի համար, որովհետեւ առանց խօսքի և գումարումների ազատութեան ոչ մի ընթերցմ չի հասնիլ իր նպատակին...

Իշխան Տրուբեցկոյը իսկական հայրենասէր էր, որի սիրտը բարախելով ոռոս ժողովրդի, ոռոս հայրենիքի բարգաւաճման համար՝ խորութիւն չէր դնում նոյն երկրում ապրող միւս ազգերի նկատմամբ։ Մենք ժամանակին առաջ էինք բերել, սոյն այս էջերում, յունիսի 6-ին Կայսեր ասած նրա ճառից այն խօսքերը, որոնց մէջ արտայայտուած էր նրա լայն հոգին. «պէտք է այնպէս անել, ասել էր նա, որ բոլոր հպատակները հաւասարապէս և առանց խտրութեան զգան իրանց ոռոս քաղաքացիներ, պէտք է չլինեն իրաւազուրկներ և տարաբախտացածներ»։ Ահա մի հայրենասիրութիւն, որ նոյնքան հեռու է նացիօնալիզմից, որքան առողջութիւնը՝ ցաւագարութիւնից...

Հանգուցեալը ոռոս յայտնի տոհմից էր, ծնուել է 1962 թուականին, աւարտել է Մոսկուայի համալսարանի պատմական-լեզուագիտական ֆակուլտէն։ 1889 թ. նա փայլուն կերպով պաշտպանեց «Մետաֆիզիկական հին Յունաստանում» մագիստրական դիսսերտացիան. 1900 թուականին «Բանի մասին վարդապետութիւնը» անունով դոկտորական դիսսերտացիան պաշտպանեց և դառաւ փիլոսոփայութեան պրոֆեսոր նոյն համալսարանում։ Փայլուն հեռտոր, հրաշալի դասախօս, նշանաւոր դիտնական իշխան Տրուբեցկոյը միաժամանակ լամբագիր էր «Вопросы Философии и Психологии» ամսագրի, հրապարակախօսական յօդուածներ էր գրում առաջադէմ թերթերում և սերտ մասնակցում էր ոռոս հասարակութեան ազատագրական շարժումներին։ Այս տարուայ սկզբում նա փորձեց հրատարակել սեփական օրգան, շաբաթաթերթ «Московская Неделя», որի հէնց առաջին համարը լոյս չտեսաւ ժիրանից անկախ պատճառներով։ Եանձին Տրուբեցկոյի դեռ չկազմակերպուած լի-

բերալ կուսակցութիւնը Ռուսաստանում կորցրեց իր տաղանդաւոր և շիտակ պարագլխին, իր լիդերին:

— Բազուի զարհուրելի ջարդերից, հրդեհներից և թալաններից յետոյ Պետերբուրգում գումարուեց նաւթագործների համաժողովը: Կարելի է ասած ամբողջ աշխարհը նայում էր թէ ի՞նչ կ'ասեն, ի՞նչպէս իրանց կը պահեն այդ ժողովում ամենից շատ տուժած հայ նաւթագործների ներկայացուցիչները: Դժբաղդաբար դրանց մեծամասնութեան բռնած ընթացքը այնքան մերկանտիլ էր, վեհերոտ, որ հազիւ թէ հասարակութեան լաւագոյն մասի համակրանքը գրաւէին: Պէտք է ասել, որ այդ ժողովներում բացի ինժեներ Եակովլեւից շատ բշերն էին կանգնած իրանց կոչման բարձրութեան վրայ...

Հետաքրքիր էին և բնորոշ սեպտեմբերի 28-ի և 30-ի նիստերի վիճաբանութիւնները, երբ հերթական հարց էր դրուած քանոտրական գիւղեր կամ գաղութներ շինելու մասին: Մի հարց, որ ինչպէս ասում են, 8 տարի է դնում է և չի վրձում... Փետրուարեան անցքերից յետոյ կրկին յարուցուել է այդ հարցը. սակայն չեն ուղում աւաղակներ ըռն դառած թրքական Բալտիանի, Բոմանի, Սարունչի ու Զաբրատ «գիւղերից» յարքունիս գրաւել 300 դեսետին հող... Ահա տեղի ունեցած խօսակցութիւնները ժողովում, քաղած Պետերբուրգի թիրթիրից.

Աղանվ.— Հողի օտարացումը ազգաբնակութեան մէջ նոյնպիսի զգացմունք կը յարուցի, ինչպէս կը յարուցէր իւրաքանչիւր ուրիշ սեփականատէրի մէջ, չխօսելով նոյնիսկ այն մասին որ այդպիսի օտարացում կը քանդի նրանց: Դիւղացիները պարապում են իսկզբանէ անտի երկրագործութեամբ, և ջանասիրութեամբ «գիւղեր ու ցերեկ» մշակում են անրերրի հողը: Անարդար կը լինէր խլիլ նրանցից հողը...

Մատիսեան.— Մատնացոյց է անում դրանից առաջ պատահած դէպքերը, երբ իշխան Գոլիցինի ժամանակ հայ գիւղացիներից խլուած էր ոչ 300, այլ 30,000 դեսետին: Հայերը գուցէ «գիւղերները» չեն էլ պարապում երկրագործութեամբ, սակայն «ցերեկները» պարապում են...

Թովիչըրաշւ.— Եթէ գիւղացիներից սկսեն խլիլ հողերը՝ Անգրեկովիսի գիւղացիները շուտով բոլորովին կը զրկուեն հողից: Դիւղացիները առհասարակ սակաւահող են և իւրաքանչիւր շունչին գալիս է 2—3 դեսետին: Հողի օտարացումը կորստաբեր ազդեցութիւն կ'ունենայ ազգաբնակութեան բարօրութեան վրայ, որովհետեւ նա համարեա բացառապէս զբաղւում է երկրագործութեամբ և այգեպանութեամբ:

Նորքի.—Սաբունչի, Բալախանի, Բոմանիում ոչ մի երկրագործութիւն չկայ:

Նակովլիւ.—Այստեղ նկարագրեցին (ակնարկ Աղանվի և Թոփչիբաշեի ասածներէ վրայ) Բալախանում ապրող «մշտական երկրագործի» տիպարը: Այդ տիպարի հետ ես ծանօթացայ դեռ 9 տարի սրանից առաջ, երբ առաջին անգամ եկայ Բագու: Ինչ ուզում էք արէք, ինչ ուզում էք սկսէք այդ գիւղերում, ամենուրեք և ամեն ժամանակ հանդէս է գալիս «մշտական երկրագործի» այդ տիպարը, սակայն ոչ երկրագործական գործիքներով, այլ բերդանով, ատրճանակով, վարձատրութեան պահանջով: Նւ. վճարում ենք: «Մշտական երկրագործը» շինութիւններ է վերցնում կապալով և նաւթագործները ստիպուած են յանձնել նրան և անվերջ վճարել ու վճարել նրան: Լինում է և այսպէս. մօտենում է «մշտական այդ երկրագործը» նաւթանց խողովակին և հանգիստ սրտով դնդակ է արձակում և ծակում խողովակը. նաւթը շատրուանի նման խփում է և «երկրագործը» հաւաքում է այն առանձին ամբարում. սակայն հաւաքած նաւթը հոսում է գետնի վրայով և փչացնում նրան, և իսկոյն «երկրագործը» փալիս է նաւթագործի մօտ և պահանջում վարձ փչացած հողի համար: Եթէ նոյն հողաբաժնի վրայով տանուած են 10 խողովակ և բոլոր 10 խողովակները մէկը միւսի յետեից կտտրուած կը լինեն, «երկրագործները» կը վերցնեն 10 անգամ փրկանք միւսնոյն փչացած հողի համար: Արդարև Բագուի «երկրագործները» գիշեր և ցերեկ աշխատում են». ցերեկը տուգանք են ժողովում, իսկ գիշերը հաւաքում են ուրիշի կայքը: Հողերը այդ «մշտական երկրագործների» համար միայն թալանի գործիք է և նրանց ձեռքում եղած հողի քանակութիւնը պակասացնելով միայն կը պակասեցնուի թալանը: Լինում են դէպքեր երբ մի կտոր հողի համար, որ բռնուած է մափտուլների երկու սիւներով, վերցնում են միանուագ 15,000 ռուբլի և իւրաքանչիւր տարի 150 ռուբլի... Այդ բոլորը վաղուց է որ կատարում է, սակայն այդ բոլորի մասին յամօթ և ի խայտառակութիւն մեր մինչև այժմ մենք լուել էինք, և այժմ ենք ձայն բարձրացնում: Ձայն ենք բարձրացնում նախ այն պատճառով որ օգոստոսեան կատաստրոֆը պատահեց մասնակցութեամբ և մասամբ ղեկավարութեամբ «մշտական երկրագործների»: Եթէ նրանք կը մնան—նման կատաստրոֆ նորից կը կրկնուի: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է նրանց դադարեցնել:

Աղանվ.—Հակաճառելով Նակովլիւին, խօսում է երկու տարրերի ընդհարման մասին. մի կողմից վայրենի, նախնական—միւս կողմից՝ բարոյական սկզբունքներից զուրկ կուլտուրային

գերական: Այս վերջինները կողոպտեցին գիւղացիներին, փոխարէնը ոչինչ չտալով, այլ միայն լքցնում են իրանց գրպանները: Կուլտուրտրեզները բաց չարին ոչ մի վարժարան և այլն:

— Սեպտեմբերի 30-ի նիստում մասնակցում էին նաև Բագուի բանուորների հինգ պատգամաւորները:

Ահա ինչ խօսքերով է ընորոշում դրանց թողած տպաւորութիւնը «Наша Жизнь» թերթը.

«Սեպտեմբերի 30-ի նիստում ներկայ էին Բագուի բանուորների պատգամաւորները: Եւ առաջին անգամ համագումարի 10 օրուայ ընթացքում լսուեցին արժանապատուութեամբ լի անկախ խօսքեր: Չկային ոչ շնորհակալութիւններ, ոչ հաճոյախօսութիւնների փոխանակութիւն, ինչ որ մենք սովոր ենք լըսել ամեն մի նիստի ժամանակ, ամեն առիթով և առանց որևէ առիթի... Պատգամաւորները իրանց ասելիքը յայտնում էին հանգիստ, գիտակցաբար և վստահ. ոչ ճառերի, ոչ դիմումների մէջ նրանք ոչ մի անգամ չդիմեցին նաւթագործների և ինժեներների կողմից այնքան յաճախ կրկնուող միջնորդի պատուանդնի յիշեցումը. «Ձերդ բարձր գերազանցութիւն». իրանց հայեացակէտը նրանք պարզում էին կտրուկ, համարձակ և որոշակի, առանց մի բան թաքցնելու կամ կիսատ թողնելու»:

Մուտուլման բանուորները Բագուից յայտնել էին մինիստր Կոկոլցիկին թէ իրանք իրանց շահերի պաշտպանութիւնը յանձնում են թուիչիբաշէին...

Բագուի բանուորների ղեկուցագիրը, որ նրանք ներկայացրին Ֆինանսների մինիստրին, շօշափում էր հետևեալ կէտերը.

I Իրաւական ընտրութիւն կրող միջոցները.

1. Տալ բանուորներին իրաւունք, ազատօրէն միութիւններ կազմակերպել, կազմել ամեն տեսակ դրամարկղեր, բանալ վարժարաններ, գրադարաններ, ընթերցարաններ, երեկոյան դասընթացներ, ընդհանուր զարգացուցիչ առարկաների դասախօսութիւններ, համաբանուորական սպառող և արդիւնագործական ընկերութիւններ, իրաւունք՝ նաւթագործների հետ միասին կազմակերպել համաձայնութեան և աշխատանք գտնելու գրասենեակներ:

2. Իրաւունք ազատ գումարումների, խօսքի, աշխատադադարի և ուսւ և թուրք լեզուններով բանուորական լրագիր հրատարակելու իրաւունք:

3. Հիւանդութեան, հաշմանդամութեան և գործ չգտնելու դէպքերի համար պետական ապահովագրութիւն:

4. Բանուորների ներկայացուցիչների մասնակցութիւնը

Բազուի և նրա շրջակայ բնակիչների հետ հաւասար իրաւունքներով:

5. Բանուորների ներկայացուցիչների մասնակցութիւն համապետական օրէնսդրական հիմնարկութիւնների մէջ Ռուսական կայսրութեան բոլոր ազգաբնակչութեան հետ հաւասարապէս:

6. Վտարանդում նաւթահանքերի և գործարանների բայօններից մարդասպան թաթարների:

7. Նաւթահանքերի և գործարանների բայօնների բանուորների համար զէնք կրելու իրաւունք:

II Տնտեսական ընաւորութիւն ունեցող միջոցներ.

1. Հող տալ այդ բայօններում բանուորների համար գաղութներ հիմնելու:

2. Այդ բանուորական գաղութների յատկազիծները քննելու, ինչպէս և շինութիւններ կառուցանելու գործում իրաւունք տալ մասնակցել բանուորների ներկայացուցիչներին:

3. Վարձատրել բանուորներին այրուած կայքի համար:

4. Որոշ գործերում կապալառուների միջոցով պատուէրներ տալը վերացնել:

5. Որեւէ ֆիրմայում ոչ պակաս քան մի տարի ծառայելուց յետոյ իրաւունք տալ ունենալ մի ամսուայ արձակուրդ:

6. Որոշ տոկոս ձեռնարկութեան ընդհանուր օգտից պահել և տալ իբրեւ պարգև այն վարպետներին և բանուորներին, որոնք 6 ամսից պակաս չեն ծառայել:

7. Ութժամեայ օրական աշխատանք:

Ինչպէս տեսնում էք միանգամայն արդար պահանջներ, որոնց իրագործումը բանուորական շարժումները կը մտցնեն արտայայտութեան օրինական հունի մէջ, ինչպէս այդ կատարուել է Արևմտեան Եւրոպայում: